

ČESKÉ ŠKOLY VE VÍDNI POD HÁKOVÝM KŘÍŽEM

VLASTA VALEŠ

Úvod

V rámci výzkumu dějin české menšiny v Rakousku patří české školství Školského spolku Komenský k tématům, které ve zvýšené míře přitahují zájem historiků. Přesto i v jeho dějinách stále ještě existuje mnoho neprobádaných úseků a nezodpovězených otázek.

V období 1938–1945 se zájem soustřeďuje především na činnost odbojových skupin a následnou perzekuci jejich členů, zčásti absolventů a učitelů českých škol.¹ Stranou pozornosti dosud stojí dopady nacistického režimu na každodenní život českých škol, perzekuce osob židovského vyznání, ale i stinná stránka dějin české menšiny: osoby, které se s novým režimem ztotožnily. K dějinám českých škol ve Vídni se v současné době připravuje přehledová publikace. Následující text vychází z jedné kapitoly této knihy.

Školy v době mezi válkami

Po rozpadu monarchie došlo v Rakousku k mimořádnému rozvoji českého školství. Jeho právním základem se stala vedle mírové smlouvy ze St. Germain tzv. *Brněnská smlouva* o státním občanství a ochraně měnšin, podepsaná mezi Rakouskem a Československem v červnu 1920. Rakousku z ní vyplývala povinnost zřídít pro české děti veřejné školy. Začátkem 20. let tak bylo po počátečních turbulencích městem Vídní otevřeno 15 veřejných obecných škol s českým vyučovacím jazykem.²

1 Opakovaně se věnuje tématu Karl Brousek, např.: Vídeňští Češi pod nacistickou nadvládou. In: Valeš, Vlasta (ed.): *Doma v cizině. Češi ve Vídni ve 20. století. / Zu Hause in der Fremde. Tschechen in Wien im 20. Jahrhundert.* Katalog ke stejnojmenné výstavě (Praha, Clam-Gallasův Palác 20. 12. 2001 – 31. 3. 2002). Praha 2002, s. 39–46; Srov. dále: Plachá, Pavla: *Z Vídně do Ravensbrücku: příslušnice české menšiny ve Vídni deportované do koncentračního tábora Ravensbrück.* In: *Securitas imperii 27/2*, (2015), s. 44–61; Kubů, Eduard – Exner, Gudrun: *Tschechen und Tschechinnen, Vermögenszug und Restitution.* [= Veröffentlichungen der Österreichischen Historikerkommission. Bd. 23/3]. Wien – München 2004.

2 *Osmdesát let Školského spolku „Komenský“ ve Vídni*, (sest.:) Strnad, František – Blažek, Oskar. Vídeň 1953. (dále: 80 let), s. 16.

Brněnská smlouva výrazně zlepšila i pozici Školského spolku Komenský, provozovatele českých soukromých škol v Rakousku.³ Jeho školy dostaly právo veřejnosti a byly tak právně postaveny na úroveň škol veřejných. Spolek zároveň rozšířil vzdělávání dětí až po střední školy s maturitou.

Úspěšný růst Komenského školství byl dán především rozsáhlou podporou z Československé republiky. Do poloviny 30. let postavil spolek ve Vídni několik školních budov, které vynikaly svou moderností nad jiné. V roce 1935 byla dokončena poslední stavba, školní budova na Sebastianplatzu ve 3. vídeňském okrese. Spolek do ní přestěhoval reálné gymnázium. Ve školním roce 1935/36 provozoval vedle středních a odborných škol celkem 17 mateřských, 6 obecných a 6 hlavních škol, jednu slovenskou jazykovou školu a 10 jazykových škol mimo Vídeň.⁴ Tento rozkvět českého školství však neměl mít dlouhého trvání.

Anšlus

V březnu 1938 zmizelo Rakousko z mapy Evropy a stalo se jakožto *Východní marka* součástí Německé říše. Na rozdíl od většiny obyvatelstva, které připojení k Německu uvítalo, byla tato skutečnost v české komunitě vnímána převážně se strachem. Kronika mateřské školy Školského spolku Komenský v Brauhubergasse 3 v 11. vídeňském okrese zaznamenává: „*velký historický převrat [...] vyvolal u našich rodičů velký zmatek a neklid, byla obava, že nám rodiče nebudou posílati své děti...*“⁵

Do značné míry se tak i stalo. Ze strachu začali rodiče převádět děti do německých škol. Především v mateřských školách byl úbytek dětí značný. Zatímco ve školním roce 1936/37 navštěvovalo mateřské školy 1010 dětí, po březnu 1938 klesl jejich počet na 536.⁶ Snížil se značně i počet mimovídeňských žáků.

Dne 25. března 1938 vydal ředitel chlapecké hlavní školy v Deublergasse 19 v 21. vídeňském okrese pokyny, jak se chovat v nastalé situaci:

„Každý zaměstnanec si musí uvědomiti, že každým nepředloženým činem nebo slovem ohrožuje svou osobní bezpečnost a současně také může velmi poškoditi dobrou pověst učitelstva „Komenského“ a tím vlastně celého školství. V nynější době je nutno, aby se v každém ohledu dokázalo, že československá menšina ve Vídni vždy byla loyální a že zůstane loyální a korektní i nyní.

[...] Pro udržování pořádku žádá [...], aby od nynějška byli vždy žáci po vyučování odvedeni vyučujícím v řadách až na nároží u školy a tam necht' učitel vy-

3 Školský spolek Komenský byl založen v roce 1872, první obecnou školu otevřel v roce 1883. V době monarchie troskotala jeho činnost na odporu německých nacionalistů.

4 Výroční zpráva škol „Komenského“ (dále VZK) za rok 1935–36. Vídeň 1936, příloha.

5 Archiv Školského spolku Komenský (AKOM), A 380, Kronika mateřské školy XI. Brauhubergasse 3.

6 VZK 1936–37, s. 137; VZK 1937–38, s. 123.

čká chvíli, aby se přesvědčil, že se žáci opravdu rozešli. Tohoto opatření je zejména zapotřebí proto, aby se naši žáci nestřetli se žáky německé školy a aby tu nedošlo k nepřijemnostem.⁶⁷

Dne 10. dubna 1938 se konalo referendum, jehož cílem bylo dodatečně legitimovat začlenění Rakouska do Německé říše. Vedoucí představitelé české menšiny si vyžádali hlasování ve zvláštních volebních místnostech z obavy, že by záporné hlasy mohly být přičteny právě české menšině. Naděje, že vyslovení souhlasu zabezpečí dosavadní práva a zachrání další existenci české menšiny, nastartovala mezi Čechy intenzivní agitaci, do které se aktivně zapojili i učitelé Komenského škol⁸. Školní prostory, jako např. mateřská škola v Märzstraße ve 13. okrese, se proměnily v předvolební kanceláře.⁹ Referendum přineslo mimořádně pozitivní výsledek. Z celkové počtu 23 263 Čechů bylo pouze 31 proti, 32 hlasů bylo neplatných.¹⁰

Školství v zemi bylo postaveno před nové úkoly a cíle a do školních tříd vstoupila nová ideologie. Na tento stav reagovala bezprostředně po anšlusu i Ústřední knihovna Komenského: „Změněným politickým poměrům se ÚKK od března t. r. loyálně přizpůsobila a vyřadila řadu knih obsahu nebo původu neslučitelného s ideami a zásadami hnutí národně socialistického.“¹¹

Chlapecké a dívčí vzdělání bylo striktně rozděleno. Od začátku školního roku 1938/39 byla reálka v Herbststraße v 16. vídeňském okrese přeměněna na Vyšší školu pro hochy a gymnázium na Sebastianplatzu ve 3. okrese na Vyšší školu pro dívky.

Norimberské rasové zákony

S anšlusem vstoupily ve Východní marce v platnost *norimberské* a další protizhdoovské zákony. Z Komenského škol byly vyloučeni žáci a zaměstnanci neárijského původu. V ročenkách Školského spolku Komenský je většinou jako důvod odchodu profesorů uvedeno penzionování, přesídlení do Československa či zdravotní důvody. Jejich další životní osudy jsou dosud většinou neprobádané. Především osudy žáků nejsou známé. Výjimku tvoří student 7. třídy reálného gymnázia Bedřich Pick (nar. 1920), který byl zavražděn v Osvětimi.¹²

7 AKOM, A 492, Kniha konf. zápisů. Soukromá chlapecká hlavní škola spolku „Komenský“ ve Vídni XXI., Deublergasse 19, Zápis ze 6. porady dne 25. 3. 1938.

8 VZK 1937–38, s. 89.

9 AKOM, A 380, Kronika mateřské školy v Märzstraße k roku 1937/1938.

10 Brousek, Karl: „Die falschen Behm“ – Vom Widerstand der Wiener Tschechen. In: Wonisch, Regina (Hg.): Tschechen in Wien. Zwischen nationaler Selbstbehauptung und Assimilation. Wien 2010, s. 135.

11 VZK 1937–38, s. 153n.

12 <https://www.holocaust.cz/en/database-of-victims/victim/113112-bedrich-pick/> [22. 1. 2018].

Jeho otec, prof. Maxmilián Pick, působil na obchodní škole Komenského od 1. dubna 1921. Učil mj. češtinu, němčinu, francouzštinu a obchodní korespondenci. Po *anšlusu*, dne 15. března 1938 odešel na dovolenou a od 1. září 1938 byl penzionován. Přesídlil s rodinou do Prahy. Ani tam však neunikli rasovému pronásledování. V roce 1941 byli odtransportováni do Terezína, v roce 1944 převezeni do Osvětimi, kde zahynuli. Koncentrační tábor přežil pouze starší syn Kurt.¹³

O profesorovi Dr. Hugo Joklovi (1891 Pacov – 1960 Tábor) sděluje Výroční zpráva Komenského z roku 1937–38: „*Vyvážen dne 21. března 1938 ze služby.*“ Na Komenského školách pracoval od září 1920, především na reálném gymnáziu, kde učil mj. češtinu, latinu, dějepis a nepovinné esperanto.¹⁴ S Hugo Joklem odešla ze školy i jeho manželka Milada, učitelka na obecné škole v Schützengasse 31. Vzhledem k tomu, že byl Hugo Jokl tzv. *dovolencem* z gymnázia v Táboře, snažil se mu Školský spolek Komenský přímluvným dopisem pomoci ke znovuzískání tohoto místa.

Transportu do Terezína neušel, stejně jako jeho matka a další členové rodiny. Skutečnost, že Milada Joklová byla árijka, zachránila zřejmě obě děti, Evžena (1932) a Věru (1934), před deportací. Hugo Jokl byl deportován do Terezína až v roce 1944. Na rozdíl od ostatních členů jeho rodiny, kteří byli deportováni dříve a koncem války převezeni do Osvětimi, věznění přežil. Po válce učil na gymnáziu v Táboře a v Soběslavi.¹⁵

V září 1938 ukončila pracovní poměr i školní lékařka MUDr. Olga Wienerová (1892 Podlesí u Příbrami – ?) Pracovala na školách Komenského třináct let, přičemž v roce 1936/1937 pečovala o zdraví žáků na 16 školách. Mimo této činnosti vedla poradny pro nastávající matky v rámci Českého srdce a byla i členkou poradního lékařského sboru na československém generálním konzulátu ve Vídni. Jak se vyvíjel její život po propuštění z Komenského není známo. V archivu Školského spolku leží jako doklad o jejím pozdějším životě dopis z roku 1964 psaný z Izraele.¹⁶

13 AKOM OS 41, Max Pick. <https://www.holocaust.cz/en/database-of-victims/victim/113572-maxmilian-pick/> <https://www.holocaust.cz/en/database-of-victims/victim/113487-klotilda-pickova/> [22. 1. 2018].

Maxmilián Pick (1885 Dřevěná Hostinná u Ml. Boleslavi - ?), manželka Klotilda, roz. Polláková (1888 – ?) oba deportováni 14. 12. 1941 do Terezína a 23. 10. 1944 do Osvětimi. Syn Bedřich (1920 Vídeň – ?) 24. 11. 1941 deportace do Terezína, 6. 9. 1943 do Osvětimi. Kurt (nar. 1916) po válce studoval medicínu v Praze.

14 VZK 1937–38, s. 12.

15 AKOM, OS 23, Hugo Jokl; AKOM, OS 23, Milada Joklová; roz. Horáková (nar. 1899 v Kutné Hoře); Jančíková Hana et al.: Židé v Táboře. Zapomenutá historie židovské komunity. Tábor 2010, s. 70–75.

16 AKOM, OS 61, MUDr. O. Wienerová.

JUDr. Artur Kantor (1874 Jičín – 1958 Melbourne) se zapsal do dějin Školského spolku Komenský především v letech 1909–1917, kdy vedl právní boj proti uzavření školní budovy v Schützengasse 31. V letech 1919–1936 pak byl starostou spolku. Po *anšlusu* Rakouska se přestěhoval s rodinou do Prahy. Ve Vídni mu byl zkonfiskován veškerý majetek. Po vzniku Protektorátu byl do srpna 1939 vězněn v Praze na Pankráci. Dne 16. července 1942 byl spolu s manželkou deportován do Terezína. 11. května 1945 byli osvobozeni. V roce 1951 emigroval s rodinou do Austrálie.¹⁷

Do Československa se nestěhovaly jen osoby židovského vyznání. Československý generální konzulát ve Vídni byl přímo zaplaven československými státními příslušníky, kteří u něj hledali ochranu a pomoc při odchodu do vlasti.¹⁸ V roce 1938 odešel s rodinou do Brna např. krejčovský mistr Ferdinand Mixa, pocházející z Brtnice. Jeho dcery, Ludmila (1927) a mladší Hildegarda (1930) navštěvovaly obecnou školu Komenského v Erlgasse ve 12. vídeňském okrese. Hildegarda později proslula jako vynikající operní pěvkyně pod jménem Ivana Mixová.¹⁹ I zaměstnanci konzulátu dostali z Prahy doporučení, aby v zájmu bezpečnosti přestěhovali svoje rodiny zpět do Československa. Ze škol Komenského tak odešly děti československých diplomatů.²⁰

Po osobách propuštěných na základě rasových zákonů, museli z českých škol odejít především českoslovenští státní příslušníci. Zpráva o částečné likvidaci zaměstnanectva Komenského z roku 1939 vyjmenovává 136 osob. Někteří odešli dobrovolně, někteří byli penzionováni, svobodní učitelé a vdané ženy byly propuštěny.²¹ Školský spolek Komenský se snažil díky svým kontaktům v Československu těmto osobám pomoci při hledání nového zaměstnání. Ty díky znalosti němčiny našly často uplatnění v soukromém sektoru.

Vývoj politické situace nepřinášel v menšině uklidnění, právě naopak. Docházelo k domovním prohlídkám a zatýkání českých lidí, byly přepadány a pustošeny spolkové místnosti a české hostince.²²

17 Heyer, Jan – Jahn, Jiljí – Melichar, František (Sest.): Šedesát let Školského spolku „Komenský“ ve Vídni. Příspěvek k dějinám českého školství ve Vídni. Wien 1932, s. 5; 80 let, s. 26. http://www.crt-ii.org/_awards/_apdfs/Kantor_Dr_Artur.pdf [20. 1. 2018].

18 80 let, s. 28; Ebner, Paulus: Politické dějiny a právní postavení české menšiny v Rakouské republice. In: Valeš, V.: Doma v cizině, s. 36n.

19 AKOM, PAZ 15, Ludmila Mixová a Hildegarda Mixová.

20 Mail Jana Železného ze dne 18. 9. 2006.

21 AKOM, A 24. Zpráva o částečné likvidaci zaměstnanectva „Komenského“.

22 80 let, s. 30.

Začátek války

Bezprostředně po vypuknutí války se dne 2. září 1939 konala schůze vedení Školského spolku Komenský, kde bylo prodiskutováno prohlášení Menšinové rady, sepsané tajemníkem Školského spolku Komenský Františkem Strnadem. Bylo otištěno ve Vídeňských novinách a v německém překladu rozesláno předním osobnostem ve Vídni.²³

V prohlášení se mj. píše: *„Německý národ a Německá říše byly neústupností svých protivníků donuceny sáhnouti na ochranu svých životních zájmů ke zbraní. Česká národní větev [...] věrna svým zásadám o bezpodmínečné loyaltě ke státu, v němž žije, jest přesvědčena, že její osud je nerozlučně spjat s jeho osudem, a jeho úspěchy že jsou také jejími úspěchy. Svou loyaltitu a věrnost prokázala [...] jedinečným způsobem: svou samostatnou účastí o lidovém hlasování. Její tehdejší jednomyslně slavnostní přiznání se k Třetí říši a jejímu vůdci Adolfu Hitlerovi se nikdy nezměnilo [...]*

*Chovejte se všichni tak, abychom byli našemu hostitelskému státu a vedení co nejvíce prospěšni! Varujte se všeho, co by mohlo státoobčanskou spolehlivost naší krajanské větve a jejích jednotlivých členů uváděti v pochybnosti!*²⁴

Školy Komenského byly od roku 1938 postupně zabírány, což vedlo k sestěhovávání žáků a rušení některých škol: škola ve Wielandgasse 2–4 byla obsazena *Nacionálněsocialistickou Volkswohlfahrt*, škola v Ehrenfelsgasse 16 pronajata NSDAP, škola v Erlgasse byla nejprve zabrána pro protiletectkou obranu, přičemž v přízemí směla ještě zůstat školka Komenského. Později sem byla nastěhována německá Vyšší škola pro hochy a *NS-Frauenwerk*. Ve škole ve Vorgartenstraße 95–97 byla zřízena noclehárna pro mužstvo protiletectké obrany, v roce 1941 vojenský lazaret. Mateřské školy v Inzersdorfu a ve Švechatech byly zabrány pro mateřské školky *Nacionálněsocialistické Volkswohlfahrt*, v Rothneusiedl byla umístěna Hitler-Jugend. V roce 1940 zabrala německá vojenská správa školu v Herbststraße. V srpnu 1941 byla obsazena budova na Sebastianplatzu a i zde byl zřízen vojenský lazaret. Komenský se opakovaně snažil o uvolnění některých školních prostor výměnou za jiné, které byly pro jeho účely méně důležité. Jen zřídka však byly jeho snahy korunovány úspěchem.²⁵

Všechny tyto změny přiváděly Školský spolek Komenský do těžké finanční situace. Velký problém nastal po propuštění učitelů. Mnozí z nich měli nárok na odbytne, na které Komenský neměl. Příjem z pronajatých budov, které musel

23 AKOM, A 24, Schůze vedení Komenského dne 2. 9. 1939.

24 Vídeňské noviny. Orgán Čechů v zemi Rakouské roč. VI, (4. 9. 1939) č. 141, S. 1.

25 AKOM, A 24, Schůze vedení Komenského dne 2. 9. 1939, 14. 9. 1939, S. 3, 16. 1. 1942 a 16. 1. 1942; Příloha k zápisu o schůzi vedení z 15. 1. 1941: Zpráva o vyklizení budovy „Komenského“ XVI, Herbststrasse 104; 80 let, s. 29–32.

uprázdnit, nedostačoval. Spolek se proto snažil získat půjčku a svého právního zástupce pověřil prodejem pozemků v 16. vídeňském okrese a v Leopoldsdorfu.²⁶ Situaci částečně zlepšil výtěžek z prodeje českého domu ve Štýrském Hradci, který mu byl darován po rozpuštění tamního spolku Praha. Zvlášť tíživá situace ovšem nastala, když byly zastaveny subvence z Protektorátu.²⁷

Počty žáků se i nadále snižovaly. Zatímco ve školním roce 1936/1937 navštěvovalo školy Komenského celkem 4 294 dětí,²⁸ na začátku školního roku 1940/1941 to bylo již jen 1 331 žáků.²⁹ V provozu byly čtyři obecné a čtyři hlavní školy, vyšší škola pro chlapce, vyšší škola pro dívky, obchodní škola a dívčí průmyslová škola. Mimo to existovalo devět mateřských škol.³⁰

Likvidace škol

V březnu 1941 byla Školskému spolku Komenský nařízena úprava stanov: Ze stanov mělo být vypuštěno vše, co pojednávalo o školství. Účelem spolku měla napříště být pouze „*Kulturní podpora české národnostní skupiny ve Vídni*“.³¹ Základní idea a smysl jeho činnosti tak byly zrušeny. Po provedení nařízených oprav zadal Komenský dne 19. června 1941 stanovy ke schválení.³²

Na schůzi vedení dne 30. června 1941 pak informoval inspektor Školského spolku, vládní rada Jiljí Jahn, o svém jednání na říšském místodržitelství: Dne 28. června mu bylo sděleno, že české školy po prázdninách nedostanou právo veřejnosti a že tudíž přestanou jako soukromé školy existovat. Žáci se měli hlásit do německých škol. O dětech, které neuměly německy, se mělo rozhodnout později. Komenskému měla zůstat jen zcela malá kancelář a Ústřední knihovna.³³ V červnu 1941 proběhly na školách Komenského poslední předválečné maturity. Na školní rok 1941/1942 již spolek pro své školy státní uznání nedostal.

Systematické omezování života postihlo celou českou menšinu. V létě 1941 byl zastaven časopis *Dunaj*, vydávaný Školským spolkem Komenský. V listopadu 1941 byl rozpuštěn Sokol, další spolky následovaly. V březnu 1942 dostala tiskárna Antonína Macháta zákaz vydávat *Vídeňské noviny* a *Vídeňské nedělní noviny*. V květnu 1942 byla rozpuštěna Menšinová rada a na podzim dalších dvanáct spol-

26 AKOM, A 24, Schůze vedení Komenského dne 22. 11. 1939.

27 AKOM, A 24, Schůze vedení Komenského ze dne 2. 9. 1939, 8. 11. 1940 a 14. 10. 1941; 80 let, s. 32.

28 VZK 1936–37.

29 AKOM, A 24, Schůze vedení Komenského dne 17. 9. 1940.

30 AKOM, Reg 8, VZK 1940–41.

31 AKOM, A 24, Schůze vedení Komenského dne 18. 3. 1941: Die kulturelle Förderung der tschechischen Volksgruppe in Wien.

32 AKOM, A 24, Schůze vedení Komenského dne 30. 6. 1941.

33 Tamtéž.

ků, mimo jiné i katolicky orientovaný Orel.³⁴ Podle Hitlerových plánů na *očistění Vídně* měli po vyvraždění židovského obyvatelstva zmizet z města i Češi.³⁵ Stále více se ukazovalo, že loajální postoj vůči nacistickému režimu nesplnil původní naděje na uchování práv a nerušeného života menšiny.

Antipatie vůči Čechům byly živeny i neochotou některých mužů vstoupit do wehrmachtu. Tuto výhodu jim umožnilo prohlášení Adolfa Hitlera, že pro *konečné vítězství* není třeba, aby Češi sloužili v armádě. Jednotliví branci museli pak prokazovat svoje češství mj. i tím, že navštěvovali školu Komenského. Obvykle pak místo odchodu na frontu byli zařazeni do nucených prací v tzv. *Technické pomoci*.³⁶

Během války se mezi vídeňskými Čechy vytvořilo několik odbojových skupin, z nichž především levicově orientovaná skupina zaujímá v celorakouském kontextu významné místo. V historiografii bývá označována jako *odbojová skupina Českých sekcí komunistické strany*, byť ne všichni její členové k této politické straně náleželi. Na podzim 1941 byla gestapem odhalena. Její členové byli deportováni do koncentračních táborů, někteří z nich popraveni. I zde hráli významnou roli absolventi škol Komenského.³⁷ Na tuto skutečnost bylo gestapem poukazováno a je pravděpodobné, že urychlilo rozhodnutí německých úřadů Školský spolek Komenský definitivně rozpustit. K tomu došlo dne 16. února 1942. Majetek spolku byl zkonfiskován.

Současně se Školským spolkem Komenský ve Vídni byl rozpuštěn i pražský spolek Komenský, který vznikl ve 20. letech přetvořením odborů vídeňského Komenského v samostatný právní subjekt. Stejně jako vídeňskému Komenskému byl i pražskému zkonfiskován veškerý majetek ve prospěch Říše.³⁸

Po likvidaci Školského spolku Komenský zůstaly ve Vídni otevřeny pouze dvě veřejné osmitřídní *školy pro Čechy*. Byly umístěny v dosavadní škole Komenského v Quellenstraße 72 v 10. okrese a v Jörgerstraße 38 (Kindermanngasse 1) v 17. okre-

34 Brousek, Karl: Wien und seine Tschechen. Integration und Assimilation einer Minderheit im 20. Jahrhundert [=Schriftenreihe des Österreichischen Ost- und Südosteuropa-Instituts, 7]. Wien 1980, s. 101.

35 Dopis M. Bormanna Balduru Schirachovi ze dne 2. 11. 1941. In: Brousek, K.: Wien und seine Tschechen, s. 98n.

36 Brousek, K.: Die falschen Behm, s. 137: A. Hitler prohlásil vícekrát, mj. dne 26. 9. 1938, že Češi nemusí sloužit v armádě. To bylo zakotveno ve výnosu OKW Az 12b WFA/L IIa Nr. 2380/38 ze 7. 10. 1938 a konkretizováno výnosem Vrchního komanda wehrmachtu č. 3710/39.

37 Mimo jiné: Cordon, Cécile: Ich weiß, was ich wert bin. Eine Frau im Widerstand: Irma Trksak (Mandelbaum Verlag 2007); Bruha, Antonia: Ich war keine Heldin (Wien – München 1984, 2¹⁹⁹⁵); Plachý, Jiří: Z Vídně pro Londýn Výsadková operace GUMMIT a odbojová skupina Curieu v rakouském a československém odboji. Historie a vojenství 63/1, 2014, s. 35–48.

38 AKOM, A 28, Dopis I. Hošťálka ze dne 25. 2. 1942.

se.³⁹ V dopise ze září 1944 je škola v Quellenstraße popisována následovně: „Zdejší škola [...] je navštěvována těmi českými dětmi, kterým dosud nebyl dovolen vstup do německé školy. Vyučovací řečí je němčina, přesto se na nižším stupni mluví i česky. Mimoto jsou zavedeny hodiny české konverzace.“⁴⁰ V roce 1944 navštěvovalo tuto školu celkem 100 dětí: 57 chlapců a 43 děvčat.⁴¹ Obě dvě veřejné školy přetrvaly až do konce války. Zanikly teprve v souvislosti s poválečnou obnovou Školského spolku Komenský a jeho škol.

Závěrem

Během války a v prvních letech po válce došlo k markantnímu zmenšení české menšiny.⁴² Nadále neprobádanou otázkou zůstává, kolik osob odešlo v době 1938–1945 zpět do Československa či do jiných zemí a kolik jich během války zahynulo. Postupné omezování spolkového života a strach, který politická situace mezi Čechy vyvolávala, vedly nutně ke zvýšené asimilaci do německy mluvícího obyvatelstva. Převádění dětí ze škol Komenského do německých škol, zpočátku dobrovolné, později vzhledem k rozpuštění Školského spolku Komenský vynucené, tento proces bezpochyby posílilo.

Obnovením Školského spolku Komenský v květnu 1945 začala nová etapa v dějinách českého školství ve Vídni. To bylo již jen zlomkem jeho předválečné velikosti. Na středních školách proběhly v létě 1945 maturity, poté byly tyto školy opět zavřeny. Vzhledem k reemigrační vlně do Československa, při které odcházely především mladší ročníky, se počítalo s tím, že česká menšina v Rakousku zcela zanikne. Tato prognóza sice brzy ztratila svoji platnost, přesto však počet žáků na Komenského školách dlouhodobě klesal. Negativní vliv zde měl i politický vývoj v Československu po únoru 1948. Jednotlivé školy byly postupně zavírány a české školství Komenského šlo nezadržitelně k zániku. Teprve začátkem 90. let, se mj. díky změněné politické a hospodářské situaci ve střední Evropě a vnitřním změnám v české menšině tento trend zastavil a školy Komenského začaly být pro rodiče opět přitažlivým vzdělávacím zařízením.

39 AKOM, A 24, Schüze vedení Komenského dne 23. 12. 1941.

40 AKOM, A 424, Dopis moravskému zemskému inspektorovi ze dne 6. 9. 1944: „Die hiesige Schule ist aus der Comeniussschule hervorgegangen und wird von jenen tschech. Kindern besucht, deren Aufnahme in eine deutsche Schule bisher nicht gestattet wurde. Die Unterrichtssprache ist deutsch, doch wird auf der Unterstufe auch tschechisch gesprochen. Ausserdem sind tschechische Sprachstunden eingeführt.“

41 AKOM, A 424, Erhebungsbogen für die öffentlichen Volksschulen. Stand am 15. November 1944.

42 Sčítání lidu v roce 1939: 54 933 osob, v roce 1951: 3 733 osob.

Die tschechischen Schulen in Wien unter dem Hakenkreuz

Die außerordentlich positive Entwicklung des tschechischen Schulwesens in Österreich endete im Jahre 1938 mit dem „Anschluss“ Österreichs an das Deutsche Reich. Im Gegensatz zu einem großen Teil der Bevölkerung begegneten die Tschechen diesem Ereignis mit Angst und Sorge.

Die Eltern meldeten ihre Kinder in deutschsprachige Schulen um, was eine starke Senkung der Schülerzahlen in den Schulen des tschechischen Schulvereins Komenský zur Folge hatte. Aufgrund der in Kraft tretenden antijüdischen Gesetze wurden Juden – sowohl Lehrer als auch Schüler – aus den Schulen ausgeschlossen. Denen folgten die Lehrer mit tschechoslowakischer Staatsbürgerschaft.

Trotz der offiziell bekundeten Loyalität zum herrschenden Regime wurden die Tschechen mit Misstrauen betrachtet. Dazu trug einerseits bei, dass sich Männer dem Wehrdienst aufgrund der tschechischen Nationalität entziehen konnten, andererseits die im Jahre 1941 entdeckten tschechischen Widerstandsgruppen, deren manche Mitglieder Absolventen der Komenský-Schulen waren.

Die Tätigkeit des Schulvereins Komenský wurde seit dem „Anschluss“ immer mehr beschränkt. So musste er u. a. Schulgebäude an unterschiedliche Institutionen abtreten. Seit 1941 sollte er in einen Kulturverein umgewandelt werden, im April 1942 wurde er ganz aufgelöst. Bis Ende des Krieges existierten nur noch zwei öffentliche „Schulen für Tschechen“, die 1945 nach der Eröffnung der Schulen des erneuerten Schulvereins Komenský geschlossen wurden.

Czech Schools under Swastika

An extraordinary positive development of the Czech school system in Austria ended in 1938 by annexation of Austria into Nazi Germany. Unlike many of the Austrian population, Czechs received the new political reality with fear. Parents started to put their children into German schools, which led to a major decrease in number of pupils at schools established by the School Association Komenský. Anti-Jewish legislation was put into practise in Austria and Jews – both teachers and students – were excluded from Komenský schools, soon afterwards, the teachers with Czechoslovak nationality followed.

Although the Czech minority officially proclaimed loyalty to the regime, the Czechs were regarded with distrust, which was only increased by the fact that many men managed to avoid the military duty in Wehrmacht due to their Czech nationality. The exposure of Czech resistance groups in 1941 was of bigger importance; many of their members had attended the Komenský schools.

The activities of the School Association Komenský was being limited after the annexation, the Association had to gradually transfer its school building to various other institutions. Since 1941, it was turned into a cultural association, in April 1942 completely disbanded. Until the end of war, only two public “schools for Czechs” remained, these were closed only after war when the renewed School Association Komenský opened its schooling facilities again.